

Privát oltárok, privát trófeák

Horváth Judit

Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Kommunikációs és Művészeti Kar

Képi ábrázolás szak, III. évfolyam

Témavezető: Rácmolnár Sándor, főiskolai docens

Tartalomjegyzék

Bevezető	3. oldal
A mű motivációja	3. oldal
Történelmi és népművészeti előzmények	4. oldal
Kortárs inspirációk	5. oldal
Az alkotói folyamat	6. oldal
Installálási lehetőségek	7. oldal
További lehetőségek	7. oldal
Képjegyzék	8. oldal
Irodalomjegyzék	18. oldal
Végjegyzetek	19. oldal

Bevezető

Pályázati munkám a pszichénkben, és a magánmitológiánkban jelen lévő belső démonok művészi feldolgozásával, megjelenítésével és átranzformálásával foglalkozik. Ugyanakkor kritikai attitűddel is szemléli társadalmunk trófeák iránti bizarr vágyát. A *Privát oltárok, privát trófeák* című installáció alapját egy olyan tárgysorozat alkotja, amely több, különböző szubjektív „trófeából” áll. A sorozat minden egyes darabja a legkülönbözőbb anyagok felhasználásával, azok szuverén módon történő alkotó összeépítésével valamely, tudatalatti, ösztönös félelmet, démont, frusztrációt jelenít és testesít meg. Egy olyan valamit, amitől szinte csak addig félünk, amíg az a homályban lapul, de ha képesek vagyunk kidolgozni a félelmünknek azt a bizonyos formáját magunkból, akkor annak általunk megjelenített tárgyi valósága már nem lehet számunkra ijesztő. Az objektvé transzformálás a vadászat aktusát jelenti. Így a rossz emlékek negatívból pozitívvá történő átírásával ezek a tárgyalkotások egyszerre határozhatók meg a félelem legyőzésének diadalát megtestesítő „trófeákként,” ugyanakkor ambivalens módon megjelenik a legyőzött ellenfél iránti tisztelet is. Ez indokolja az addig trófeaként értelmezett tárgynak, mint áhitatot kiváltó „oltárként” történő értelmezését is. Dolgozatomban szeretném bemutatni az objektvek létrejöttének folyamatát és motivációját, a pszichológiai háttértől kezdve a képzőművészeti inspirációkig. Magyar és nemzetközi példákon keresztül felidézzük, mely művészek dolgoztak hasonló tartalommal vagy képi megjelenítéssel, de rengeteg példa áll rendelkezésünkre a populáris kultúrában is. A szakrális és népi művészetben egészen messzire nyúló gyökerei vannak a „démonűzésnek”, ezekről azonban a keretek szűk határai miatt csak említést tehetünk. Az előzmények, inspirációk felsorolása után felidézem a közel három éve tartó alkotói folyamat állomásait és eredményét: az egyes trófeákat. Mivel a trófeákat itt egy, összefüggő installációként mutatom be, mindenképpen beszélnünk kell az installáció formai lehetőségeiről, melyhez szintén több ihlető művész kapcsolható. Fotókon keresztül a konkrét installáció is tárgyalásra kerül, mely azonban variábilis, képes alkalmazkodni a helyszínhez, az éppen adott elemeihez, vagy az alkotó személyes hangulatához. Végül pár szóban fontosnak tartom előrevetíteni, hogy mely irányokba látom a továbblépés lehetőségét. Bízom benne, hogy e pár sor és az installáció együttesen teljes képet ad majd a munka létrejöttének miértjéről, segíti a befogadást, sőt: személyes értelmezésekre is sarkall.

A mű motivációja

Mindannyian szembesültünk már életünkben vissza-visszatérő negatív erőkkel, melyek megkeserítik életünket, olyan szélmalom-harcra készítetve bennünket, aminek legtöbbször

kudarcs élmény az eredménye. Ilyen és ehhez hasonló állandó feszültségektől, készültségi állapottól szerettem volna megszabadulni, a *Troph-Story*¹ sorozat megalkotása kezdetén. Megoldást keresve felkutattam a monoton művészeti munkában rejlő lehetőségeket éppúgy, mint ennek pszichológiai hátterét. A lélekgyógyászatban Anna Freud,² az elhárító mechanizmusokról szóló elméletét tanulmányoztam elsősorban, aki szerint a szorongásokra, amennyiben nem tudunk vagy akarunk velük szembeszállni, *elhárító mechanizmusokkal* válaszolunk. Ilyen mechanizmus: az *elfojtás, tagadás, kivetítés, racionalizáció, intellektualizáció, reakcióképzés, regresszió, eltolódás, szublimáció*. Mivel ezek gyakran a tudattalan folyamatai, általában nem is tudunk róla, mi zajlik bennünk. Mint ilyennek, ezeknek a folyamatoknak hátulütői is vannak; Nem szembesülünk ugyan nap, mint nap az adott negatív tartalmakkal, a hosszan fenntartott elfojtás azonban sok energiát von el tőlünk, és nem is „fed” tökéletesen: a rossz energiák máshol, más formában, vadhajtaszként törhetnek felszínre. Anna Freud a megoldást eleinte a pszichoanalízisben látta, bár pályája vége felé már ennek nehézségeit és tökéletlenségét is felfedte (például a meg nem történt események felidézése³).⁴ Látva ezeket a folyamatokat és problémákat, inkább az egyenesebb utat választottam: a *szembe-nézést*. Ez persze nem mindig könnyű (sokszor nem tudjuk mentesíteni magunkat az elhárító mechanizmusoktól), hiszen már a felismerés is nagy lépést jelent, komoly önismeretet, önvizsgálatot igényel. Ha tehát sikerül megneveznünk, feltárnunk a frusztráció okát, fél sikert arattunk. A következő lépés számomra a művészeti eszközökkel való harcban a képi vizualizáció és a megjelenő képnek a lehető legélethűbb megalkotása. Ez a munka minden esetben monoton, magányos folyamat, egyfajta önterápiaként is felfogható. A trófea elkészültével a mű tárgya már általában veszít félelmetességéből, sőt a használt anyagok miatt legtöbbször ironikus, komikus felhangot kap. Trófeaként felakasztva egyszerre figyelmeztet a hozzá kapcsolható problémára, emlékeztet és tiszteletet ébreszt a legyőzőjében. Ez az oka annak, hogy a címben a trófea megnevezés mellett az oltár is szerepel: további példáinkból is kitűnik majd, hogy a félelem és a tisztelet sokszor egyszerre jelenik meg egy többlettartalommal felruházott tárgyban. Az, hogy ezt a formát választottam gondolataim kifejezéséhez, a vadászati trófeákkal szemben érzett irtózat, és az életünk egyéb bizarr státusz-szimbólumaihoz kapcsolható szomorú ironia is hozzájárult.

Történelmi és népművészeti előzmények

Az emberiség története során mindig is jelen voltak az istenségeket, vagy éppen démonokat megjelenítő maszkok, bálványok. Ki ne ismerné az afrikai törzsi maszkokat,⁵ melyek mára elárasztották a világot, számos alkalommal adtak megújító ihletet a képzőművészetnek is.

Ezek a maszkok egyszerre jelenthetnek emberi arcot, istenség arcát, vagy démonét. Egyszerre bújhatunk mögé -elfedve valódi énünket-, vagy ruházhatjuk magunkra a benne rejlő felsőbb hatalom, szellem erejét.⁶ Megfigyelhetjük, hogy a különböző vallási kultúrákban a *félni* és *tisztelni* szavak és jelentésük mindig összefonódnak. E látszólagos ellentétes tartalom indokolja az „oltár” szó használatát a címben. A maszkok másik nagy csoportja a halotti maszk, ahol inkább az emlékezés, megőrzés szándéka áll előtérben. Ilyen maszkok számos kultúrában készültek (pl.: az ókori Egyiptom, avar-kultúra). A 2. ábrán egy Huichol indián maszkot láthatunk, mely mára inkább eladásra szánt csecse-becse, de formája, anyaga és készítési módja az ősi hagyományokat idézi.

Kortárs inspirációk

Egy hosszabb lélegzetű írásban bővebben értekeznénk a Vajda Lajos⁷-Bálint Endre⁸-Kovácsnai György⁹ művészek által felrajzolt tengely maszkjairól, démonjairól, most azonban csak a megemlékezésre jut időnk. Vajda életének hányattatásai adhatnak magyarázatot arra, hogy miért válik nála a kimerevített portré néha ikonná, ijesztő maszkká,¹⁰ sokszor pedig démonná. Fontosnak tarja a maszk egyszerre elrejtő és felfedő mivoltát.¹¹ Bálint művészetében felfedezhetjük Vajda hatását, a gótikus szakrális művészet elemeit, és a *konstruktivizmus*¹² (főleg az orosz *szuprematisták*¹³) lenyomatát. Ennek megfelelően a számunkra érdekes műveiben hol halotti maszkokat, hol múmiákat, hol lidérceket, hol absztrakt figurákat értelmezünk.¹⁴ Az elsősorban animációs rendezőként számon tartott Kovácsnai elképesztő virtuozitással jelenít meg –a *pop-art*¹⁵ és *szürrealizmus*¹⁶ hatásáról árulkodó - emberi arcokat, jellegzetességeikkel, érzelmeikkel, mimikájukkal. Portréi szinte kilépnek a térbe, mozognak előttünk. Gaál József,¹⁷ bár az előbb felsorolt művészek életműve bizonyosan hatással volt rá, sajátos és egyéni példaként áll előttünk.¹⁸ Munkáiban alapvetően az emberi arc a főmotívum, melyet eleinte stilizált maszkokkal, majd egyre inkább élethűnek tekinthető megfogalmazással jelenít meg. Bár ez a metódus általában fordítva jellemző a művészekre, nála az érzékenység és a kifejezőerő növekedésével érthető folyamat. Arcai készültek már hagyományos festészeti és szobrászati eszközökkel, de használt már teknőket, vagy bőrszíjakat, szegecsket is.¹⁹ „Gaál Józsefet a normálist az abnormálistól elválasztó hártyavékony határvonal átjárhatósága és nyitottsága érdekli, annak a pontnak a felkutatása, ahol Isten és az ember között nincs többé távolság, hanem személyes viszonyuk magától értetődővé válik.”²⁰ A nemzetközi előzmények sorában Kiki Kogelnik²¹ osztrák származású Pop-art művész az első, aki életművében a feminizmus, háború-ellenesség, emberi mivoltunk lényegének kérdéseivel foglalkozott. Élete utolsó szakaszában a rákbetegséggel küzdő

Kogelnik szinte kizárólag az élet-halál témát dolgozza fel képeiben, installációiban, maszkjaiban.²² Kortárs inspirációt jelent számomra az Észak-amerikai AJ Fosik,²³ aki fából készült objektjeiben visszanyúlt az indiánok spirituális művészetéhez, hogy aztán a mai fogyasztói társadalom színes fröccsöntött hatásával vegyítse.²⁴ Hasonlóan mai problémákkal foglalkozik Freya Jobbins²⁵ művésznő, aki eldobott műanyag babákból épít büsztöket és arcokat (7. ábra). Az Arcimboldo²⁶ által inspirált művész szobrai számos értelmezést hívnak elő tudatunkból, melyek közül Ő a fogyasztói fetisizmust és az újrahasznosítás problematikáját tartja a legfontosabbnak. Hasonlóan megdöbbenő és ironikus egyszerre Peter Gronquist²⁷ szobrászati életműve, melyben kitömött állatfejeket épít egybe általában aranyozott fegyverekkel. A bizarr szobrok mellett, hogy tabukat döntögetnek, legtöbbször giccsesek, egyfajta görbe tükröt tartanak társadalmunknak.²⁸ Christian Boltanski²⁹ francia művész általában sokkoló alkotásokat hoz létre, olyan kínos témákat feszegetve, mint a halál, a Holokauszt, vagy a koncentrációs táborok. Számomra most azok az installációi fontosak, melyekben elhurcolt zsidó származású emberek fotóit teszi ki egymás mellé, mintegy oltárszerűen, izzókkal megvilágítva.³⁰ A művészeti alkotások mellett, mint mindenkire, rám is hatással vannak vizuális kultúránk mindennapi elemei: filmek, képregények, regények, hirdetések, stb. Munkáimba éppúgy beépül *Darth Vader* alakja a *Csillagok háborúja*³¹ című filmből, mint a legendás szörny, az *Alien*-filmekből.³²

Az alkotófolyamat

A trófeák alkotásakor igyekszem olyan tárgyakat beépíteni, melyek másra már nem használhatóak, esetleg hulladéknak tekinthetők. Így az első trófeák feszítő ékekből születtek, amiket sajnáltam kidobni. Ma már más művészek is gyűjtik számomra az ékeket, melyek egyen-formája, és apró mérete miatt kifejezetten alkalmasak dombormű-szerű alkotások létrehozására. Jó példa erre a 10. ábra. Általánosságban elmondható, hogy objektjeim különböző, a mindennapi életben is megjelenő anyagokból, tárgyakból állnak. Az anyagválasztást mindig a kifejezendő téma inspirálja. A mára 20db-osra duzzadt sorozat minden darabja más és más problémával foglalkozik. Ezeket idő- és helyhiány miatt nem veszem végig, remélem erről bővebb információt ad majd maga az installáció, a magyarázatokkal, címekkel együtt. Hogy mégis röviden elemezzünk egy trófeát: a képjegyzékben a *Könyvmaszok III. (Kétely)*³³ című munkát több werkfotón is bemutatom, míg a jobb sarokban már a kész munka látható. Ez a trófea a mindennapi kétségbeesésre, kételyre, kétkedésre emlékeztet, mely gyakran tör rám hajnalonként. Ezt a démont valószínűleg sosem lehet legyőzni, mindig szemmel kell tartani. A tanulás, olvasás sem

megfelelő technika ellene, hiszen minél többet tudunk, annál inkább belátjuk: mily keveset tudunk. Ezért áll összehajtott, és egymáshoz ragasztott könyvlapokból. Szemei tükrök, bennük saját kicsinységünket látjuk viszont.

Installálási lehetőségek

Trófeáim kiállításra kerültek máskor is.³⁴ Ennek kapcsán az volt a tapasztalatom, hogy a nézők szeretik elolvasni a címeket, és azzal együtt értelmezni a munkákat. Ez a folyamat pedig láthatóan örömet, az azonosulás élményét adta nekik. Rájöttem, hogy ha megosztom velük a trófeák keletkezésének körülményeit, inspirációit, rövid szöveget vagy skiccet, az segíti őket a saját értelmezések létrehozásában és közelebb hozza őket az alkotásokhoz. Ekkor találtam rá Chilf Mária:³⁵ *Láthatatlan alaprajz* című installációjára,³⁶ mely személyes, önelemző, önkritikát tartalmazó rajzokból, írásokból, akvarellekből áll.³⁷ A naplószerű mű lineárisan fejti ki Chilf eddigi életútját.³⁸ A másik fontos felfedezés Bán Krisztián³⁹ 2013-as diploma-installációja volt, melyben egy kevésbé személyes, de installálási módjában, technikájában annál hasznosabb művet láthatunk.⁴⁰ A falon elhelyezett propaganda-szövegek, képek, rajzok egy-egy csomópontot képeznek, melyek között finom, alig látható vonalháló feszül, megjelenítve a köztük lévő kapcsolatot. Saját installációm e két előkép kombinációjaként képzeltem el: a csomópontokat személyes és egyéni alkotások (a trófeák) adják, de a köztük lévő kapcsolatot összetett hálórendszer: vektorok, vonalak és szaggatott vonalak jelenítik meg. A képet a munkákhoz fűződő skiccek, írások, versrészletek teszik árnyaltabbá, többretegűvé. Az installáció jelen, befotózott formájában 7 trófeát és az ezekhez fűzhető kiegészítéseket tartalmazza, de tetszés szerint, illetve a kiállítási enteriőr ismeretében alakítható (16-20. ábrák).

További lehetőségek

Mint minden alkotási folyamatban, én is számos új utat, folytatási lehetőséget látok a *Privát oltárok, privát trófeák* című installációval kapcsolatban. Ennek az új, interaktív és személyesebb kiállítási lehetőségnek köszönhetően reményeim szerint bárki azonosulhat majd a felvetett problémákkal. Igyekszem minél több embert arra sarkallni, hogy ne fojtsa el frusztrációit, inkább szálljon szembe velük; ne gazdagítsa a tudatalatti „szemétdombját”, hanem tartson önvizsgálatot, és dolgozza ki magából démonjait. Mindemellett újabb alkotások ötlete is foglalkoztat, melyekben még nagyobb szerepet szánok az egyéni értelmezésnek és személyre-szabhatóságnak.

Képjegyzék

1. ábra: Afrikai maszk (letöltés: <http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?SID=&pev=2011&pho=10&pnap=24&n=schuro> 2014.05.02. 12:16)

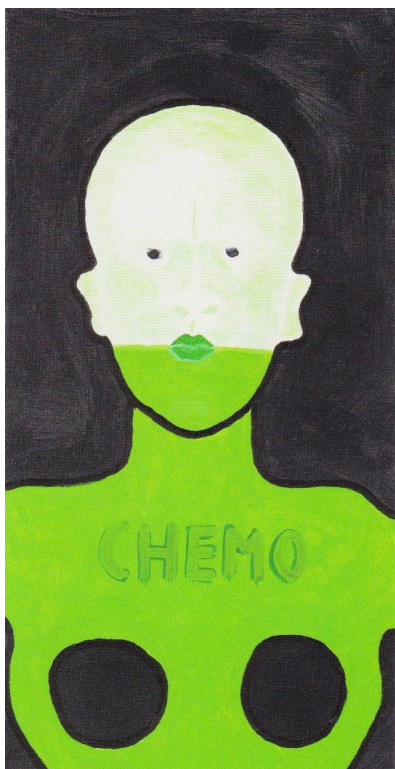
2. ábra: Huichol indiánmaszk (letöltés: <http://www.chicagoreader.com/chicago/la-vida-sin-fin/Event?oid=929517> 2014.05.02. 12:18)

3. ábra: Vajda Lajos: *Zöld Klón Maszk*. 1938, 43x30,5cm (Petőcz Görgy (szerk.): Lajos Vajda, touch of depths. Budapest. Balassi Kiadó. 2009)

4. ábra: Gaál József: *Herma*. (letöltés: <http://www.irodalmijelen.hu/05242013-1547/human-gepezetek-gaal-jozsef-phantasma> 2014.05.02. 06:27)

5. ábra: Kiki Kogelnik: *Chemo*. 1995. (Wipplinger, Hans-Peter: Kiki Kogelnik Retrospective. Katalógus. Kunsthalle Krems. 2013. 176.)

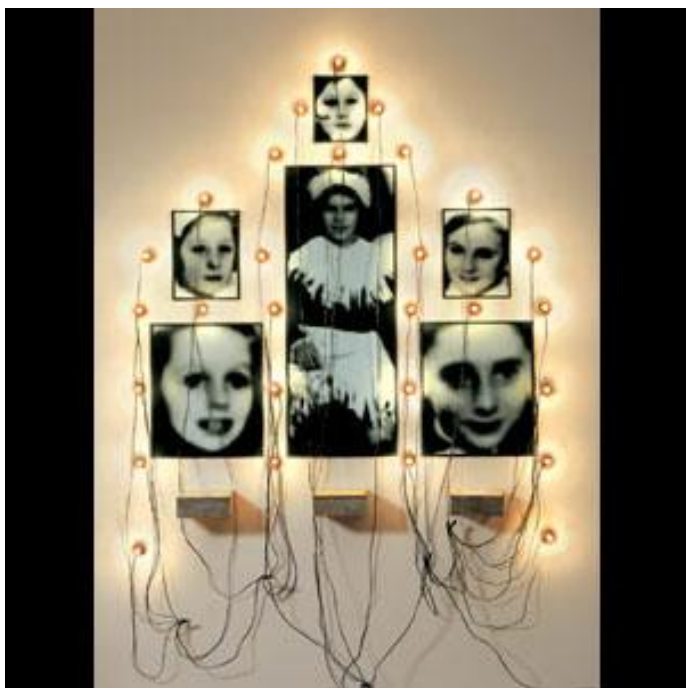
6. ábra: AJ Fosik: *Strange Regions in Search of Beauty, Awe, or Terror* (letöltés: <http://www.ajfosik.com/#!/works/crg5> 2014.05.02. 17:13)

7. ábra: Freya Jobbins szobrai (letöltés: <http://thetrendaholic.com/2014/04/23/freya-jobbins-mashes-toys-together-to-create-artful-materpieces/> 2014.05.02. 17:50)

8. ábra: Peter Gronquist szobra (letöltés: <http://www.petergronquist.com/sculpture.html> 2014.05.02. 17:55)

9. ábra: Christian Boltanski: *Monument*. (letöltés: http://www.thejewishmuseum.org/site/pages/exhibitions_detail.php?id=908 2014.05.02. 18:18)

10. ábra: *Troph-story IX. (Jakuza)*. 2013. 25x35x15cm, akril, faékek, műanyag dísz, fonal, trófea alap

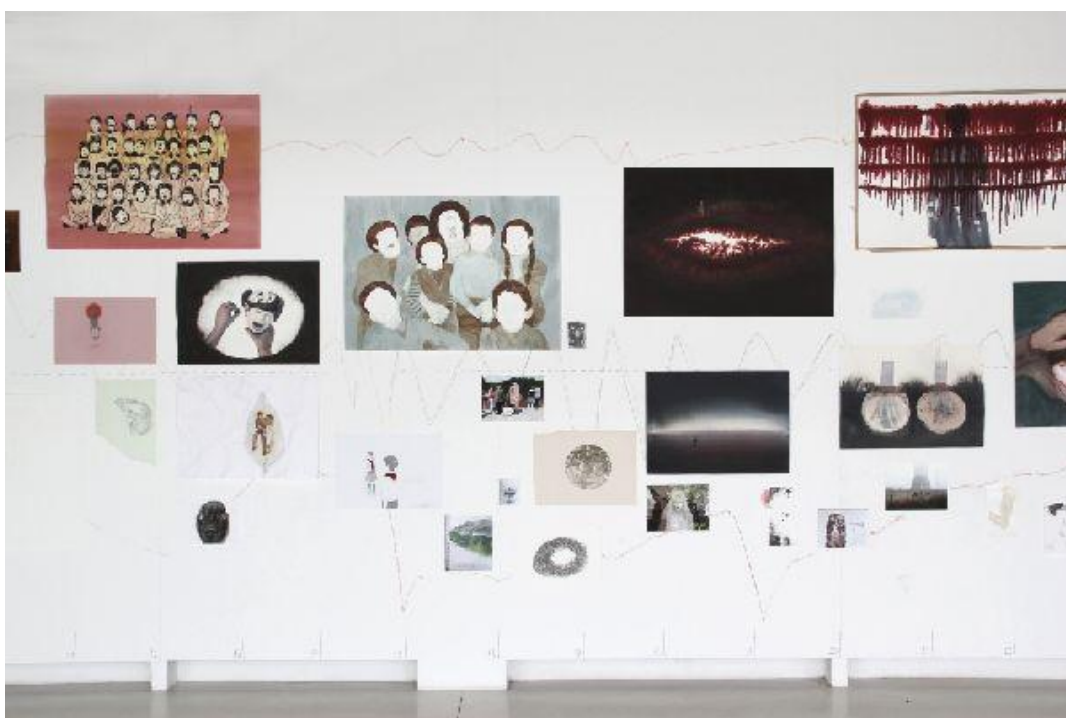
11. ábra: A *Könyvmasz* III. (Kétely) elkészültének lépései

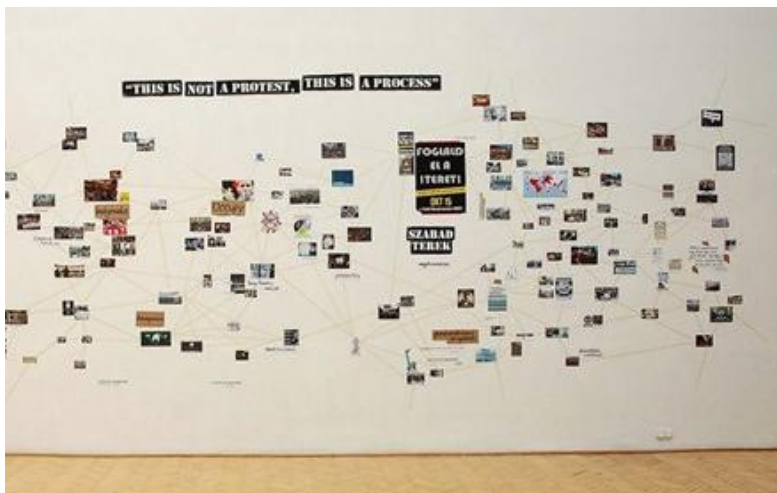
12. ábra: *Troph-Story XIX. (Gorgó fej I.)*. 2014. 40x30x13cm, akril, műanyag figurák, maszk, vászon

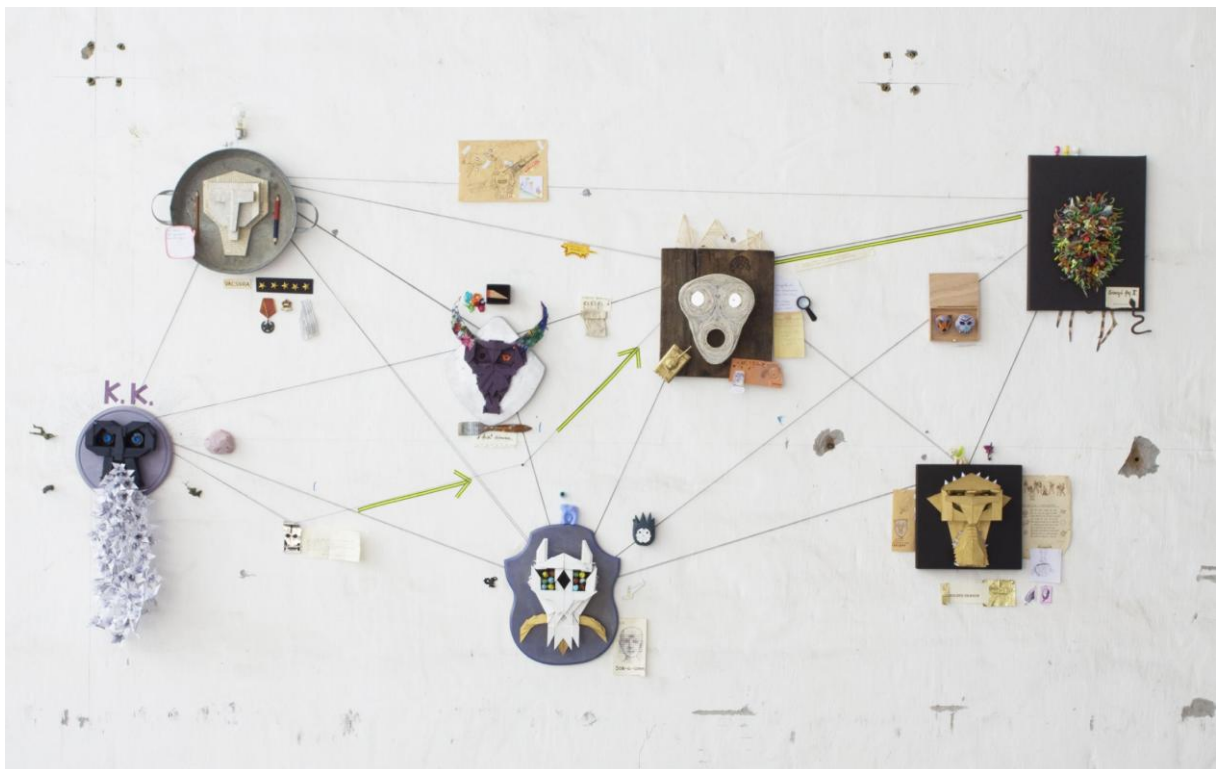
13. ábra: Kiállítási enteriőr a *Necromonicon* című tárlaton, 2014. február, Latarka Galéria, Budapest

14. ábra: Chilf Mária: *Láthatatlan alaprajz*. Kiállítási enteriőr, részlet (letöltés: <http://chilfmaria.com/index.php?oldal=munkak&kategoria=1&munka=27&foto=8> 2014.05.02. 19:43)

15. ábra: Bán Krisztián: *A paradigmaváltás folyamat és nem esemény*. 2013. (letöltés: <http://www.mke.hu/new/diploma2013.php> 2014.05.02. 19:52)

16. ábra: *Privát oltárok, privát trófeák* című installáció 2014.

17. ábra: *Privát oltárok, privát trófeák* installáció. részlet, 2014.

18. ábra: *Privát oltárok, privát trófeák* installáció. részlet, 2014.

19. ábra: *Privát oltárok, privát trófeák* installáció. részlet, 2014.

20. ábra: *Privát oltárok, privát trófeák* installáció. részlet, 2014.

Irodalomjegyzék

Nyomtatott szakirodalom

CARVER, CHARLES S.–SCHEIER, MICHAEL F.: *Személyiség-pszichológia*. Budapest, 2006, Osiris Kiadó.

KICSINY BALÁZS: Christian Boltanski, A telefonelőfizetők. *Balkon*, 2002, 5. sz. (letöltés: <http://www.balkon.hu/>, 2014.05.02. 21:15)

KOLOZSVÁRY MARIANNA: *Bálint Endre, a nyolcadik templom*. Budapest, 2014, Magyar Nemzeti Galéria.

PETŐCZ GYÖRGY (szerk.) *Lajos Vajda, touch of depths*. Budapest, 2009, Balassi Kiadó.

SZABÓ NOÉMI: *Gaál József*. Budapest, 2010, T-ART Alapítvány.

WIPLINGER, HANS-PETER: *Kiki Kogelnik Retrospektive*. Katalógus. Krems, 2013, Kunsthalle Krems.

Elektronikus szakirodalom

Az A38-as hajó weboldala: <http://www.a38.hu/hu/program/chilf-maria-hu-1> 2014.05.02., 21:20

LUKAS, ALEX: AJ Fosik Interview. www.fecalcafe.com. (letöltés: http://www.fecalface.com/SF/index.php?option=com_content&id=1581&Itemid=92 2014.05.02. 17:30)

VOYNOVSKAYA, NASTIA: On View: Peter Gronquist's „Make Stuff” at Shooting Gallery. *Hi Fructose Magazine*, 2014. 04. 17., (letöltés: <http://hifructose.com/2014/04/17/on-view-peter-gronquists-make-stuff-at-shooting-gallery/> 2014.05.02. 17:25)

Végjegyzet

- ¹ Troph-Story: A tróféák sorozat fantázianeve. Az első trófea 2012-ben készült. Lásd: www.horvathjudit.hu
- ² FREUD, ANNA (Bécs, 1895-London, 1982): Sigmund Freud lánya, a pszichoanalízis továbbfejlesztője, a pszichoanalitikus gyermekpszichológia megalapítója, az elhárító mechanizmusok kutatója.
- ³ A pszichoanalízis ma már sokszor leírt hibája, hogy a páciensek gyakran számolnak be, a valóságban meg nem történt, főleg erőszakos emlékekről.
- ⁴ CARVER, CHARLES S. – SCHEIER, MICHAEL F.: *Személyiség-pszichológia*. Budapest, 2006, Osiris Kiadó, 230-238. p.
- ⁵ Lásd: 1. ábra
- ⁶ Ezt a kettősséget elemzi Chuck Russel filmje: *A Maszk (The Mask)* című film, 1994-ből, Jim Carrey főszereplésével.
- ⁷ VAJDA LAJOS (Zalaegerszeg, 1908 - Budakeszi, 1941): magyar festő és grafikus
- ⁸ BÁLINT ENDRE (Budapest, 1914 – 1986): magyar festő és grafikus
- ⁹ KOVÁSZNAI GYÖRGY (Budapest, 1934 – 1983): magyar festő, animációs rendező, író
- ¹⁰ Lásd: 3. ábra
- ¹¹ PETŐCZ GYÖRGY (szerk.) *Lajos Vajda, touch of depths*. Budapest, 2009, Balassi Kiadó, 106-123. p.
- ¹² konstruktivizmus: 1912-ben jelentkező orosz művészeti irányzat, mely a geometrikus formákat és a szerkezetet helyezi előtérbe.
- ¹³ szuprematizmus: Malevics, orosz festő által 1913-ban megalkotott modern festői irányzat, melynek lényege, hogy megszabadul a vallás és az állam kötöttségeitől, tiszta.
- ¹⁴ KOLOZSVÁRY MARIANNA: *Bálint Endre, a nyolcadik templom*. Budapest, 2014, Magyar Nemzeti Galéria, 69-72. p.
- ¹⁵ Pop-art: Az 1950-es években Angliából induló, az USA-ban elterjedt képzőművészeti irányzat, mely a populáris szó rövidítéséből kapta nevét.
- ¹⁶ szürrealizmus: A két világháború között létrejött irodalmi és képzőművészeti irányzat, mely a lélek tudatalattijának feltárására helyezi a hangsúlyt.
- ¹⁷ GAÁL JÓZSEF (Tahitótfa, 1960 -): Munkácsy-díjas magyar képzőművész
- ¹⁸ SZABÓ NOÉMI: *Gaal József*. Budapest, 2010, T-ART Alapítvány, 30-37. p.
- ¹⁹ Lásd: 4. ábra
- ²⁰ SZABÓ: i.m. 36-37.
- ²¹ KOGELNIK, KIKI (Bleiburg, 1935 – Vienna, 1997): osztrák festő- és szobrászművész
- ²² WIPPLINGER, HANS-PETER: *Kiki Kogelnik Retrospektive*. Katalógus. Krems, 2013, Kunsthalle Krems, 46-52.
- ²³ FOSIK, AJ (Detroit, ?-): Észak-Amerikai képzőművész
- ²⁴ LUKAS, ALEX: AJ Fosik Interview. *Fecalcafe.com*, letöltés: http://www.fecalface.com/SF/index.php?option=com_content&id=1581&Itemid=92 2014.05.02. 17:30
- ²⁵ JOBBINS, FREYA (Johannesburg, ?-): ausztrál képzőművész
- ²⁶ ARCIMBOLDO, GIUSEPPE (Milánó, 1526 – 1593): olasz festő
- ²⁷ GRONQUIST, PETER (Oregon, 1979 -): amerikai képzőművész
- ²⁸ Voynovskaya, Nastia: On View: Peter Gronquist's „Make Stuff” at Shooting Gallery. *Hi Fructose Magazine*, 2014. 04. 17., (letöltés: <http://hifructose.com/2014/04/17/on-view-peter-gronquists-make-stuff-at-shooting-gallery/> 2014.05.02. 17:25)
- ²⁹ BOLTANSKI, CHRISTIAN (Párizs, 1944 -): francia képzőművész
- ³⁰ Kicsiny Balázs: Christian Boltanski, A telefonelőfizetők. *Balkon*, 2002, 5. szám, letöltés: www.balkon.hu 2014.05.02. 21:15
- ³¹ Csillagok háborúja (Star Wars): 1977-es fantasy film, George Lucas rendezésében, számos folytatása készült.
- ³² Alien: 1979-ben bemutatott angol-amerikai sci-fi, horror Ridley Scott rendezésében.
- ³³ Lásd: 11. ábra
- ³⁴ Lásd: 13. ábra
- ³⁵ CHILF MÁRIA (Marosvásárhely, 1966-): magyar képzőművész
- ³⁶ Chilf Mária, *Láthatatlan alaprajz* című kiállítása az A38-as hajó kiállítótermében volt látható, 2013-ban.
- ³⁷ Az A38-as hajó weboldala (letöltés: <http://www.a38.hu/hu/program/chilf-maria-hu-1> 2014.05.02. 21:22)
- ³⁸ Lásd: 14. ábra
- ³⁹ Bán Krisztián: Magyar képzőművész, 2013-ban végzett az MKE Intermédia szakán
- ⁴⁰ Lásd: 15. ábra
